

М. Д. Георгієва

кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії
держави і права, Національний транспортний університет, м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0567-1589>
e-mail: georgievamasha@ukr.net

Бібліографічний опис для цитування: Георгієва М. Д. Науково-виробнича інтеграція в аграрному секторі економіки Болгарії (1970–1990-х рр.). *Український селянин*. 2021. Вип. 25. С. 20-23. doi: 10.31651/2413-8142-2021-25-Georgieva

НАУКОВО-ВИРОБНИЧА ІНТЕГРАЦІЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ БОЛГАРІЇ (1970–1990-Х РР.)

Статтю присвячено інтеграційним процесам в системі науково-виробничого співробітництва. Досліджено вплив об'єктивних та суб'єктивних чинників, що викликали суперечливі процеси в аграрному секторі економіки Болгарії в зазначений період. Розглянуто складність та суперечливість впровадження наукових досягнень в аграрну виробничу сферу Болгарії. Визначено, що болгарська аграрна наука, сільськогосподарське виробництво відставали від європейських темпів розвитку, що ускладнювало перехід аграрного сектору економіки Болгарії на ринкові відносини.

Ключові слова: аграрна сфера, виробничі відносини, інтеграція, Болгарія, інноваційний розвиток, аграрна наука, реформа.

Постановка проблеми. Звернення до історії дає можливість вивчати вдалих і невдалих досвід держав у різних сферах життєдіяльності, отримувати з нього уроки і шукати спонукальні мотиви для подальшого швидкого розвитку. У цьому сенсі дуже показовий досвід Болгарії 1970- 1980-х рр., в агропромисловій сфері якої відбувалися суперечливі процеси, що свідчили про необхідність її якнайшвидшого реформування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан розвитку інтеграції в системі «наука-виробництво», не був предметом дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених. Лише фрагментарно в працях Б. Дякіна [1] висвітлено питання агропромислової інтеграції у виробничу та торговельну сфери. Е. Варган'ян [2] у своїй праці розглянула внесок аграрної науки Болгарії в реформуванні агропромислової сфери.

Метою дослідження є вивчення історичних умов розвитку інтеграції наукових досягнень у виробничу сферу сільськогосподарського товаровиробництва.

Виклад основного матеріалу. У квітні 1970 р. відбувся Пленум ЦК Комуністичної партії Болгарії (БКП), на якому була прийнята Програма нового етапу розвитку сільського господарства [3, 3-4]. У 1972 р. рішенням ЦК БКП і Міністерської ради Болгарії юридична самостійність трудових кооперативних землеробських господарств (ТКЗГ) і державних землеробських господарств (ДЗГ) була ліквідована і створено аграрно-промислові комплекси (АПК) [3, 13]. АПК стали основною формою розвитку сільського господарства Болгарії. Окремі ТКЗГ і ДЗГ «добровільно» передали право власності АПК, тобто на практиці відбулося усупільнення виробництва. Що ж таке АПК? Це один із видів економічної інтеграції, що передбачав високу концентрацію і галузеву спеціалізацію, створив умови для впровадження промислових технологій і методів виробництва в сільському

господарстві. За формами власності АПК були трьох типів: кооперативні, державні, змішані. Так, зі створених до 1973 р. у Болгарії 170 АПК – 14 були державними, 83 кооперативними, 73 змішаними (вони займали 94% оброблюваних земель) [4, 7].

Завдання, які ставилися перед ними, можна об'єднати в дві групи: 1) вдосконалення матеріально-виробничої бази сільського господарства і впровадження промислових технологій; 2) здійснення соціальних заходів в болгарському селі, сприяння вдосконаленню економічних відносин. АПК в своєму розвитку повинні були відбуватися два етапи [5, 6]. На першому етапі передбачалося здійснення горизонтальної інтеграції, внутрішньої концентрації та спеціалізації виробництва шляхом створення єдиних сільськогосподарських підприємств із виробництва та переробки сільськогосподарської продукції, великих масивів однорідних культур, великих промислових тваринницьких ферм.

Вже до кінця 1970-х рр. в АПК Болгарії було створено 84 подібних підприємства на самостійному балансі: 10 з рослинництва, 32 по тваринництву, 14 промислових, 12 ремонтних і інших і 15 на балансі АПК [3, 15].

На другому етапі ставилося завдання об'єднання землеробства з переробною промисловістю, великих ферм і рослинницьких підприємств із консервними фабриками, виноробними заводами, м'ясокомбінатами тощо, тобто вертикальна інтеграція сільського господарства з харчовою промисловістю [6, 49].

Горизонтальна інтеграція АПК більше відповідала об'єктивним потребам розвитку концентрації виробництва, хоча вертикальна інтеграція теж грала чималу роль у переробці та реалізації сировини. Суперечливість аграрно-промислової інтеграції полягала в тому, що сільське господарство Болгарії відставало в виробничому, технічному та організаційному відношеннях, порівняно з промисловістю, і прибуток, який формувався в сільському господар-

стві, не відповідав чисельності зайнятих в цій галузі людей.

Низька продуктивність праці в сільському господарстві гальмувала розвиток ефективності економіки країни. Ця обставина була причиною високої собівартості сільськогосподарської продукції. Все це позначалося на оплаті праці населення і породжувало низьку конкурентоспроможність болгарської сільськогосподарської продукції на світовому ринку. Завдання полягало в тому, щоб шляхом насичення сільського господарства сучасними технологіями подолати цей стан. Для цієї мети в шостій п'ятирічці (1971-1975 рр.) на розвиток сільського господарства Болгарії було виділено близько 3 млрд левів (лв.), тобто на 600 млн. лв. більше, ніж в п'ятій п'ятирічці [5, 21].

Інструментами швидкого впровадження в практику науково-технічних досягнень повинні були стати дослідні центри в агропромисловій сфері.

Перетворення в агро-промисловій сфері впливали на організацію і структуру сільськогосподарської науки Болгарії, виникла необхідність ширшої її інтеграції з виробництвом, ліквідації відомчих обмежень, що притісняли ініціативу вчених. Новим центром, що мав керувати аграрною наукою, указом Ради міністрів від 11 листопада 1971 р. стала сільськогосподарська академія як єдиний науково-дослідний та навчальний комплекс, що мав поєднувати підготовку кадрів із вищою освітою та з функціями академічної установи [3, 20]. Організаційна та структурна перебудова аграрної науки, що почалася в 1971 р, не брала до уваги, однак, характерних особливостей сільського господарства і сільськогосподарської науки. Модель наукових інтеграційних структур у промисловому виробництві найчастіше механічно переносилася в сільське господарство, в якому процеси вертикальної інтеграції перебували на початковому етапі розвитку і мали слабо виражені та нестабільні функціональні і організаційні форми [7, 14].

Вже від другої половини 1970-х рр. у продовольчому комплексі Болгарії стали простежуватися негативні тенденції. Їх розвиток призвів наприкінці 1980-х рр. до складних соціально-економічних наслідків. Для зміни цих тенденцій у позитивну сторону необхідні були радикальні зміни, пов'язані з розвитком сільського господарства і створенням умов для прискореної інтенсифікації основних галузей, що мали стосунок до розвитку продовольчого комплексу країни. Причини негативних тенденцій склалися поступово.

У період нехтування економічними важелями розвитку сільського господарства (цінами, податками, оплатою тощо) основна увага приділялася організаційним чинникам, що знайшли відображення в нескінченних реорганізаціях, в які була втягнута і аграрно-економічна наука. У цей період адміністративним шляхом було створено 8 промислово-аграрних комплексів із виробництва і переробки цукрових буряків, 4 виноградо-виноробних комплексів, 3 науково-виробничих виноградо-виноробних комплексів та

ін. [8, 14]. Однак показники виробництва в нових організаційних формуваннях, при створенні яких не враховувалися елементарні наукові вимоги, поступово погіршувалися, тому вони були реорганізовані в АПК. Ця ж доля спіткала ряд формувань, що добре проявили себе, оскільки вони стали незручними для монопольних державних об'єднань харчової та переробної промисловості [9, 47]. Продовжили функціонування ті підприємства, які мали високі показники, в основному завдяки праву прямого експорту, наявності фірмових магазинів, тобто ті, які володіли кінцевим продуктом [8, 16].

Наприкінці 1970-х рр. виникла необхідність у новій державній структурі в галузі сільськогосподарського виробництва для здійснення організації та управління цією галуззю економіки. Такою структурою став, створений у 1979 р. Національний аграрно-промисловий союз (НАПС) [10, 4]. Він поєднував суспільну і державну систему керівництва і управління багатогалузевою господарською діяльністю. Одним з головних завдань НАПСу було подолання адміністративного тиску на сільськогосподарську сферу, приведення системи наукового обслуговування АПК у відповідність з принципами добровільності [11, 71].

У 1982 р. у країні було отримано рекордну кількість зерна (план був перевиконаний на 400 тис. т, за 1980-1982 рр., споживання м'яса і м'ясних продуктів на душу населення зросло з 61,2 до 68,6 кг, молока і молочних продуктів - з 169,4 до 206 л та ін.) [12, 17]. Ці безперечні успіхи сільського господарства були пов'язані з розвитком матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва, зосередженням сил наукових працівників на розробці методів інтенсифікації аграрно-промислового виробництва, вирішенням зернової проблеми, підвищенням продуктивності тварин [12, 18].

Завдання, які стояли перед сільськогосподарською наукою, послідовно вирішувалися, незважаючи на ряд об'єктивних і суб'єктивних труднощів. Вчені-аграрії розуміли, що сільськогосподарська наука покликана створювати таку систему, яка дозволила б вирішувати проблеми повного забезпечення країни продовольством за рахунок власного виробництва на основі раціонального використання ресурсів АПК. Агропромислове виробництво обслуговувалося 38 інститутами, трьома вузами, чотирма центральними лабораторіями, 24 зональними дослідними станціями, чотирма базами для випробувань сільськогосподарських культур [13, 49].

У 1986 р. болгарські вчені-селекціонери вивели 31 сорт нових культур, що різнилися високою якістю посадкового матеріалу і адаптацією до посухи [13, 61].

Земля і засоби виробництва фактично стали власністю АПК, які ослабили зв'язок селян із землею. Було ліквідовано багато сіл як безперспективних. Цілі райони країни обезлюдніли. Зі створенням АПК почалася інтенсивна міграція в міста, виникли проблеми в соціальній сфері та структурні протиріччя в економіці [14, 202].

Аналіз розвитку сільськогосподарської науки Болгарії в 1970-1980-і рр. свідчив про болісний процес пошуку найбільш оптимальної структури аграрної науки, яка б сприяла розвитку творчої ініціативи, впровадження досягнень науки у виробництво, найбільшої ефективності сільського господарства. З цими пошуками і був пов'язаний цілий ряд структурних змін в керівних органах сільськогосподарської науки.

Таким чином, подальша інтенсивна розбудова галузі стримували такі несприятливі процеси і тенденції:

1) нерівномірно використовувалися і впроваджувалися досягнення НТР у виробництві;

2) загострилася диспропорція в потребі робочої сили, що виникла на фоні умов великого сільськогосподарського виробництва;

3) посилювалися суперечності між потребами в сільськогосподарській продукції для внутрішнього ринку, експорту та існуючою структурою виробництва;

4) недооцінювалися такі інтенсивні чинники сільськогосподарського виробництва, як біотехнологія, хімізація, технічне переозброєння аграрного сектора та ін.

5) поглиблювалися суперечності між окремими структурними ланками в системі АПК по вертикалі і по горизонталі (на території округів і населених пунктів, об'єднаних виробничими інтересами) [14, 301]. Зазначені та інші негативні фактори призвели до зниження темпів розвитку окремих галузей: виноградарства, плідівництва, тютюнництва, вівчарства тощо, – зміцненню тенденції підвищення собівар-

тості продукції та зниження рентабельності виробництва, скорочення капіталовкладень, погіршення структури ґрунту, зменшення родючості землі. Необхідно було вжити невідкладних заходів щодо забезпечення інтенсифікації сільського господарства і подолання несприятливих тенденцій.

Предметом обговорення на Пленумі ЦК БКП у травні 1989 р. була сучасна модель сільського господарства, зокрема, перебудова галузі з урахуванням принципів підприємницької організації [15, 216]. За основу було взято досвід бригад із підрядною організацією та оплатою праці. Нові організаційні одиниці передбачалося назвати землеробськими господарствами, форми яких могли бути різноманітними, а структура - державна, кооперативна, індивідуальна. Допускалося інтегрування нових господарських одиниць на акціонерному принципі з іншими товаровиробниками за територіальним принципом і по вертикалі, їх спеціалізація по рослинництву і тваринництву.

Висновки. У нових умовах важливо було перетворити землеробські господарства і фірми в самостійно керуючі організації без бюрократичних ланок над ними. Необхідно було переосмислити існуючу систему фінансування сільського господарства, зокрема, зберігаючи державні субсидії у виробництві певних сільськогосподарських товарів в зв'язку з різницею ґрунтово-кліматичних умов районів. Підлягала перегляду політика і практика розміщення сільськогосподарських культур. Однак крах системи соціалізму та докорінно змінило хід перетворень в аграрному секторі Болгарії в 1990-і рр.

Список використаної літератури та джерел:

1. Дякин Б. Сотрудничество стран-членов СЭВ в области науки и техники: монография, Москва: Международные отношения, 1978. 272 с.
2. Вартаньян Э.Г. Аграрная наука Болгарии: история и современность (1878-2000): монография, Краснодар: КубГУ, 2002. 500 с.
3. Централен държавен архив на България (София). Ф. 1, Оп. 1, Д. 16.
4. Централен държавен архив на България (София). Ф. 122, Оп. 11, Д. 12.
5. Централен държавен архив на България (София). Ф. 110, Оп. 1, Д. 4.
6. Воробьева К.И. Экономическое сотрудничество Народной республики Болгарии с Советским Союзом: монография, Москва: Наука, 1961. 301 с.
7. Централен държавен архив на България (София). Ф. 110, Оп. 1, Д. 9.
8. Аграрната политика на република България: учеб. пособие, София: ИАИ, 1992. 129 с.
9. Ширияев Ю.С. Социалистическая интеграция и международное разделение труда: монография, Москва: МЭИ, 1978. 340 с.
10. Централен държавен архив на България (София). Ф. 122, Оп. 14, Д. 9.
11. Мигев В. Развитие на науката и образование в България: монография, София: Научно издателство. 1982. 310 с.
12. Тютюнджиев И. Стопанска история на България: монография, София: Ровита. 2011. 204 с.
13. Мигев В. Проблеми на аграрното развитие на България (1944-1960): монография, София: К&М, 1998. 267 с.
14. Шаламанов С. Социалистическая интеграция и развитие агропромышленных комплексов в странах-членах СЭВ: монография. Москва: Наука. 1979. 470 с.
15. Георгиев Г. Международното регулиране на икономическите връзки между страните-членки на СИВ: монография, София: Издателство на МВБУ. 1972. 319 с.

References:

1. Dyakin, B. (1978). *Sotrudnichestvo stran-chlenov SEV v oblasti nauki i tekhniki* [Cooperation of the CMEA member countries in the field of science and technology]. Moskva. [in Russian].
2. Vartan'yan, E. (2002). *Agrarnaya nauka Bolgarii: istoriya i sovremennost' (1878-2000)* [Agricultural science of Bulgaria: history and modernity (1878-2000)]. Krasnodar. [in Russian].
3. Tsentralen dŭrzhaven arkhiv na Bŭlgariya (Sofiya). [Central State Archives of Bulgaria], coll. 1, aids 1, foll. 16. [in Bulgarian].
4. Tsentralen dŭrzhaven arkhiv na Bŭlgariya (Sofiya). [Central State Archives of Bulgaria], coll. 122, aids 11, foll. 12. [in Bulgarian].
5. Tsentralen dŭrzhaven arkhiv na Bŭlgariya (Sofiya). [Central State Archives of Bulgaria], coll. 110, aids 1, foll. 4. [in Bulgarian].

6. Vorob'yeva, K. (1961). Ekonomicheskoye sotrudnichestvo Narodnoy respubliki Bolgarii s Sovetskim Soyuzom [Economic cooperation of the People's Republic of Bulgaria with the Soviet Union]. Moskva. [in Russian].
7. Tsentralen dŕrzhaven arkhiv na Bŭlgariya (Sofiya). [Central State Archives of Bulgaria], coll. 110, aids 1, foll. 9. [in Bulgarian].
8. Migeв, V. (1992). Agrarnata politika na republika Bŭlgariya [The agrarian policy of the Republic of Bulgaria]. Sofiya. [in Bulgarian].
9. Shiryayev, YU. (1978). Sotsialisticheskaya integratsiya i mezhdunarodnoye razdeleniye truda: monografiya [Socialist integration and the international division of labor]. Moskva. [in Russian].
10. Tsentralen dŕrzhaven arkhiv na Bŭlgariya (Sofiya). [Central State Archives of Bulgaria], coll. 122, aids 14, foll. 9. [in Bulgarian].
11. Migeв, V. (1982). Razvitie na naukata i obrazovanie v Bŭlgariya: [Development of science and education in Bulgaria]. Sofiya. [in Bulgarian].
12. Tyutyundzhiev, I. (1998). Stopanska istoriya na Bŭlgariya [Economic history of Bulgaria]. Sofiya. [in Bulgarian].
13. Migeв, V. (1998). Problemi na agrarnoto razvitie na Bŭlgariya (1944-1960) [Problems of the agrarian development of Bulgaria (1944-1960)]. Sofiya. [in Bulgarian].
14. Shalamanov, S. (1979). Sotsialisticheskaya integratsiya i razvitiye agropromyshlennykh kompleksov v stranakh-chlenakh SEV [Socialist integration and development of agro-industrial complexes in CMEA member countries]. Moskva. [in Russian].
15. Georgiev, G. (1972). Mezhdunarodnoto regulirane na ikonomicheskite vrŭzki mezhdru stranite-chlenki na SIV [International regulation of economic relations between the member countries of the COMECON]. Sofiya. [in Bulgarian].

Maria D. Georgieva

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor Department of Theory and History of State and Law, National Transport University, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0567-1589>
e-mail: georgievamasha@ukr.net

Bibliographic Description of the Article: Georgieva, M. (2021). Research and production integration in the agricultural sector of the Bulgarian economy (1970–1990s). *Ukrainskyi Selianyn. [Ukrainian peasant]*, 25, 20–23. (In Ukrainian). doi: 10.31651/2413-8142-2021-25-Georgieva

RESEARCH AND PRODUCTION INTEGRATION IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE BULGARIAN ECONOMY (1970–1990s)

Introduction. *The degree of development and intensification of agricultural production in Bulgaria in the 1970s and 1990s depended on its scientific substantiation, comprehensive implementation of the achievements of agricultural science in agricultural practice. In the second half of the twentieth century. Agrarian science became increasingly important, influencing the growth of Bulgaria's economic development. The development of Bulgarian agricultural science has contributed to the establishment of international relations in the economic, scientific, technical and social spheres. In the second half of the twentieth century. In Bulgarian agriculture, the tendency to modernize agricultural production by achieving high and sustainable development of production, improving the quality of products by involving all factors, including the scientific achievements of agricultural science.*

Purpose. *The aim of the study is to study the development of research and production integration in the agricultural sector of the Bulgarian economy in the 1970s and 1990s.*

Results. *In the article for the first time in domestic Bulgarian the question of influence of scientific and technical integration in agricultural production is considered. It was revealed that due to the introduction of the latest scientific theoretical knowledge in the production sphere a high level of development of the agricultural sphere was achieved, which increased the competitiveness, investment attractiveness and social orientation of the industry.*

Conclusion. *As a result of the study, the author came to the following conclusions:*

- structural changes in agriculture, achieved in this period were carried out through the introduction of scientific advances in the agricultural production sphere, the use of the latest scientific technologies;
- Measures taken to modernize the agricultural sector of the Bulgarian economy have contributed to increasing the level of productivity of the industry, improving sowing and planting material.
- Priorities for the development of agricultural science to support indicators of agricultural production have been identified.

Key words: *agricultural sphere, industrial relations, integration, Bulgaria, innovative development, agricultural science, reform.*

Received 15.01.2021

Accepted 16.04.2021